

Глава 1

ВЪВЕДЕНИЕ В ПЕДАГОГИКАТА

Iurare in verba magistri.

Да се кълнеш в думите на учителя.

Хораций

1. ВЪЗНИКВАНЕ НА ПЕДАГОГИКАТА

Първите педагогически взаимодействия в исторически план се наблюдават в сферата на възпитанието. Въпросът за възникване на възпитанието е сложен по своята същност, поради различните аспекти за третиране на понятието. Различни теории се стремят да разкрият историческите корени и основанията за възникване на възпитанието: Еволюционната (социално-антропологическа) на френския етнограф Шарл Летурно (1831-1904); Социално-психологическата на Паул Монро (1869-1947); Социално-трудова на немските политолози К. Маркс и Ф. Енгелс; Духовно-културистичната на Карл Шмид (1819-1864) [18].

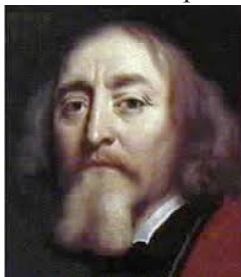
Според Летурно възпитанието е социално явление и е свързано от една страна с биологичния произход на човека, а от друга – със социално-битовите условия на живот. Монро счита, че възпитанието е свързано със социалното обкръжение и със заложената способност на човека за подражание. Според Шмид, възпитанието се появява като свързано с потребността на човека да добива знания и умения. Във всяка теория стои една обща концепция: възпитанието не е присъщо на другите същества в природата, то е присъщо на човешкия род. Свързано е със социалния живот, с обществено-историческия опит, с трудовите и поведенческите отношения.

В исторически аспект развитието на педагогическите концепции преминава през различни периоди: педагогиката като приложна философия (древен Рим, древна Гърция, древен Китай и др.;

философски школи), педагогика през средните векове (енорийски училища, манастирски училища, средновековни университети), хуманистична педагогика, реформаторска и контрареформаторска педагогика [2,18, 22, 26].

Педагогиката е призната като самостоятелна в системата от науки през четвъртия етап от историческото ѝ развитие с публикуването от ЯН АМОС КОМЕНСКИ (1592-1670) на книгата „**Велика дидактика**“ през **1632 г.**

За организацията на образователната система Коменски предлага за по-големите ученици важните дисциплини да се изучават преди обяд; въвежда 6 часов учебен ден (“за сериозна работа”); установява понятията „учебна година“, „ваканция“, „учебна седмица“, „учебна практика“; определя статута на училищния правилник; в края на учебната година да се уреждат публични изпити в присъствието на училищни ревизори. Коменски пръв въвежда понятията принципи и методи на обучение.

В областта на педагогиката историческо наследство оставят имена като: Т. Мор, Т. Кампанела, Р. Декарт, Ж. Русо, И. Хербарт, Р. Оуен, Дж. Лок, Г. Спенсър, А. Шопенхауер, Ф. Ницше, И. Кант, Г. Хегел, Л. Толстой, И. Песталоци, А. Дистервег, К. Ушински, А. Макаренко, Н. Крупская, В. Сухомлински и др.

У нас за развитието на педагогиката допринасят:

Йосиф Ковачев (преподавател по педагогия в СУ от окт. 1888); проф. д-р Петър Нойков (следвал философия и педагогия в Берлин и Лайпциг; чете лекции в СУ и е ръководител Катедра по педагогия от септ. 1910); проф. д-р Димитър Кацаров (следвал философия и педагогия в Женева, асистент на проф. Е. Клаперед; преподавател в СУ и ръководител Катедра по обща педагогия 1930-1948); проф. д-р Петко Цонев (следвал философия и педагогия в Цюрих; преподавател в СУ от 1920, доцент към Катедра дидактика и методика, от 1931 - редовен професор); проф. д-р Михаил Герасков (завършва

висше образование по философия и педагогия в Цюрих 1912; редовен доцент по дидактика и методика в СУ, по-късно 1927- професор в същата катедра); проф. Христо Негенцов (следвал философия и педагогия в Йена, Лайпциг и Цюрих, където завършва с докторат през 1908; асистент по обща педагогия в СУ от 1922, доцент – 1928 и професор от 1935 г).

Днес педагогиката и нейните научни отрасли се развиват динамично, съобразно промените в обществено-икономическия живот, достиженията на науката и техниката.

Педагогиката е практико-ориентирана дисциплина, обясняваща общите закономерности и особености на възпитанието като организиран и целенасочен процес [2,4,18].

Предметът на педагогиката е цялостният процес на насочено формиране и развитие на човешката личност в условията на обучение, образование и възпитание [4,18].

Педагогиката има следните *функции*:

- Научно-теоретична – изучава същността на педагогическите процеси и явления, структурата, механизмите и спецификата на формиране на индивида в процеса на целенасоченото въздействие и взаимодействие, създаването на благоприятни условия за обучението му. Установява законите, принципите, теорията и концепциите на научната област;
- Конструктивно-техническа – обезпечава разработката на методиките и технологиите. Педагогиката е практико-ориентирана, приложна наука. В този смисъл трябва да уточни целите, задачите, методите, средствата за обучение и възпитание;
- Прогностична – свързана с теоретичните концепции за перспективното развитие както на науката като цяло, така и на отделните нейни направления и изграждане на нови структури. Така например нов отрасъл в педагогиката е педагогическата футурология.

Структурата на педагогиката се определя от следните взаимосвързани компонента [18; 30-31]:

- *Педагогическа теория* – извежда общите закони на педагогиката, чрез които се обясняват познанията, фактите, явленията и връзките, отнасящи се до основните педагогически понятия. Тук се разглеждат различните педагогически подходи, идеи и възгледи.
- *Педагогическа система* – съвкупност от взаимосвързани средства, методи и процеси, които осигуряват цялостното организирано въздействие върху личността. Структурните елементи на педагогическата система са субектите, обектите, целите, съдържанието, методите и средствата на обучението и възпитанието. Понятието педагогически системи включва различните учебно-възпитателни и образователни заведения и организации.
- *Педагогическа технология* – включва система от подходи, методи, прийоми и стъпки за изпълнение на възпитателните и образователни задачи; представлява система от процедури и действия за обучение и възпитание.

Педагогиката включва *основните раздели*: ТЕОРИЯ НА ВЪЗПИТАНИЕТО, ДИДАКТИКА – теория на обучението и ТЕОРИЯ НА ОБРАЗОВАНИЕТО (управление на образователната система).

1.1. Основни понятия и категории [42]

Възпитание. Процес на взаимодействие, в който в съответствие с целите и задачите на личността и обществото, се реализира организирано влияние и взаимодействие. Целта на процеса е формиране и развитие на личността на обучаемите чрез овладяване на социалния и духовен опит, ценности и отношения.

Образование. По-широко понятие в сравнение с възпитанието. Приема се като система с определени задачи и цели, свързани с държавната политика, социално-икономическото развитие.

Многообразна личностно-ориентирана дейност, обезпечаваща съмоопределянето и самореализацията на личността в динамично променящата се социо-културна среда.

Педагогическо взаимодействие. Интерперсонален контакт между обучаеми и обучители.

Педагогически процес. Цялостния учебно-възпитателен процес, характеризиращ се със съвместна дейност, сътрудничество, стимулиращ развитието и самореализацията на личността.

Самовъзпитание. Съзнателна и целенасочена дейност на индивида по отношение на изграждане на положителни и преодоляване на отрицателни качества на личността.

Самообразование. Социално-ориентирана, систематично организирана познавателна дейност за достигане на значими личностни или обществени цели, удовлетворяване на познавателните, професионалните интереси и повишаване на квалификацията.

Обучение. Организиран и управляем процес за придобиване на знания, умения и навици, за развитие на умствените възможности и за изграждане на предпоставки за самообразование. Свързано с понятието обучение е понятието **обучаемост** (способност за учене, имаща пряко отношение към интелекта и мотивационно-волевите процеси).

Дидактиката (теория на обучението) е наука за обучението и образованието. Разглежда се като част от педагогиката и се развива на нейна основа. Дидактиката е самостоятелна теоретико-приложна научна област с интегративен характер. Съществуват; обща и частни дидактики (напр. медицинска педагогика, инженерна педагогика и др.).

Образователна система. Съвкупност от взаимодействиящи, приемствени по характер образователни програми и държавни образователни стандарти по различни направления и на различни нива; включваща връзките между образователните учреждения независимо от техните организационно-правови форми, типове и видове; органите на управление на образованието и взаимодейст-

□

 вията с неправителствени и други организации и социални структури.

Учене.

В теорията има различни дефиниции за процеса: „Адаптивни изменения в поведението и в субекта... в следствие на повторения и/или упражняване; интеграция между процеси на отражение и преобразуване под влияние на вътрешна активност на субекта и възрастово специфичното взаимодействие между външни и вътрешни фактори; основно, устойчиво, системно и последователно преустройство на вътрешната и външната организация на .. човешката индивидуалност, в резултат на което се изменят нейни качествени характеристики и взаимодействието ѝ с околния свят. Ученето е процес на усвояване, на промяна, с *изключително индивидуален характер*, въпреки че често протича в социална ситуация. Индивидуалното своеобразие се дължи главно на действието на факторите възраст, интелигентност, мотивация и нагласи. Ученето е основно понятие главно в дидактиката и психо-дидактиката.“¹ Според Ф. Кликс (пак там) процесите на преработка на информацията са определени в пет степени: хабикуация (елементарен вид, липсват компонентите на процеса учене - отвикване от безусловните рефлексии), условно-рефлекторно учене (класическо кондициониране), инструментално учене (условни акции; Б. Скинър), учене чрез опити и грешки (формиране и проверка на хипотези), учене чрез прозрение (инсайт, семантично-интенционно овладяване на абстрактно понятийна когнитивна структура). Според R. Corsini (1998), *discovery learning* е процес на поэтапно усвояване на сложни умения, базирани на по-прости (феномена „аха“).

Към *поведенческите теории* за ученето (подчертават видимите поведенчески промени, резултат от ученето) се причисляват²: теорията на И. П. Павлов за класическото обуславяне; теорията на Е. Трондайк (закон за ефекта, за стимула и реакцията – последствията от актуалното поведение имат критична роля в детерминирането на

---

¹ Десев, Л., *Речник по психология*, С., 2008; 632

² Под ред. на Славин, Р., *Педагогическа психология*, С., 2004; 184-243

бъдещото поведение); теорията на Б. Скинър, според която човек би затвърдил поведение, което носи приятни преживявания – обуславяне на поведенческите промени от приятните и неприятните последствия в регулирани и наблюдаеми ситуации (оперантно обуславяне); теорията на А. Бандура за социалното учене (в схемата $s \rightarrow r \rightarrow s'$ особено значение имат вътрешните психични процеси – влияние на мисленето върху действията и обратно); когнитивна модификация на поведението – Майхенбаум, Манинг (саморегулирани стратегии при учене, учене с осъзнаване).

Когнитивните теории за ученето подчертават мястото и ролята на когнитивните процеси при прием, преработка и възпроизвеждане на информацията:

- ◆ Перцептивни процеси (принцип за комплексност и цялостност на перцептивния образ)
- ◆ Внимание
- ◆ Мнемични процеси (оперативна, краткосрочна, дълговременна памет; индивидуални различия, обем, типология, стратегии)
- ◆ Ментални процеси (за преработка на информацията; видове, индивидуални и възрастови различия, стратегии)

Други модели за преработка на информацията:

- ✓ Теория за нивата на преработка (Craik, Lochart) - оптимизирането на вниманието върху компонентите на един стимул води до по-задълбочена преработка, от тук – и до по-доброто ниво на запомняне;
- ✓ Теория за двойния код (Paivio, Clark, Mayer, Moreno, Sadoski, Goetz, Fritz), която е свързана с теорията за нивата на преработка и според която по-добре и по-трайно се съхранява информация, която е възприета сетивно и вербално, отколкото само чрез единия от каналите;
- ✓ Теория за подходящата за пренос обработка (Bransford, Godden, Baddeley), според която трайността и продължи-

телността на възприетата информация зависи освен от дълбочината на преработката, но и от сходствата между условията, при които информацията е била заучена и при които се възпроизвежда;

- ✓ Модел на връзките (Rumelhart, McClelland) – информацията се съхранява в мозъка чрез мрежа от нервни връзки, а не като система от правила или като парциална информация. Моделът е дискусионен.

При процеса учене от съществено значение са стратегиите, които се използват.

Непрекъснато образование. Единна система от държавни и обществени образователни заведения, обезпечаващи организационното и съдържателно единство, взаимовръзките между отделните звена, която координира задачите на възпитанието и подготовката, съобразно индивидуалните и обществените потребности. *Функции:* диагностична, компенсаторна, адаптационна, познавателна, културологична. *Принципи на непрекъснатото образование:* Всеобщност, демократизъм и достъпност; непрекъснатост; интегративност и приемственост; откритост; самообразование.

1.2. Връзка на педагогиката с другите науки

Педагогиката се свързва с редица научни области [42]:

Философия. Определя методическите подходи за обяснението на педагогическите явления, мястото на възпитанието в развитието на обществото. Философията дава тълкувание на общите закони в природата, обществото и теорията на познанието (гносеология).

Социология. Дава обяснение за влиянието на средата върху формирането на личността, законите за развитието на социалните групи и социални отношения.

Психология. Особено тесни взаимовръзки се откриват между двете научни области. Психологията изучава и разкрива особеностите в развитието на психиката на учащите се, обяснява механизмите за

развитието на личността, разкрива същността на възпитанието и обучението.

Медицина, анатомия, училищна хигиена, физиология на висшата нервна дейност, генетика. Обогатяват педагогиката със знания за физиологията и генетиката, които обясняват индивидуалните специфики на психичното развитие, позволяват по-добре да бъдат осъзнати предпоставките и резултатите от етапите в развитието, как оптимално могат да въздействат условията за успешно обучение и за укрепване на детското здраве. *Тези научни области осигуряват естествено-научната база на педагогиката.*

Информатика. Съвременността изисква висока информационно-техническа база за осъществяване на образователния процес. Поставянето на процеса в рамките на информационните технологии се развива с особено бързи темпове.

Етнология. Връзките произтичат от дълбоките корени на националното самосъзнание, традиции, възпитателни и образователни успехи в исторически аспект на конкретната общност.

Екология на личността, екология на средата. Сравнително нови научни област, които дават знания за закономерностите и възможностите за съхранение на личността от неблагоприятните фактори на средата, разкриване на потенциалните възможности на индивида. Педагогиката взаимодейства и с редица **други научни области**: кибернетика, математическо моделиране, физиология и др.

2. ДИДАКТИКА

Дидактиката е наука за обучението и образованието. Разглежда се като част от педагогиката и се развива на нейна основа [2, 26]. Изучава закономерностите на обучението и образованието. Има следните *функции*:

- Уточнява в терминологичен и семантичен план основните понятия;
- Изучава и обогатява методите и средствата на преподаване;
- Въвежда нови организационни форми и системи в обучението;
- Изучава потребностите на педагогическата практика и обобщава педагогическия опит;
- Осъществява непрекъснати контакти с другите научни области, следствие на което обогатява теорията и практиката;
- Изучава и усъвършенства интерактивните контакти между обучаващ и обучаем.

Обект на дидактиката е обучението във всичките му аспекти. **Предметът** разкрива закономерностите на дидактиката, с утвърждаване на статута и, с разкриване на нови технологии и методи на учебния процес и дейност, с изучаване на механизмите на когнитивното развитие и тези на ученето като процес, с установяване на взаимовръзките между обучение и възпитание, като и тези между дидактиката и останалите науки. Предметът е „системата на отношения между преподавател и обучаем, между обучаеми, между обучаем и учебна среда – система, която центрира взаимовръзките между обучение и учене“ [34].

Основни категории в дидактиката

Обучение – целенасочен процес на взаимодействие между преподавател и обучаеми, в хода на който се осъществява образованието, възпитанието и развитието на учениците.

Принципите на обучението са система от най-важните дидактически изисквания, които се опират на разкритите закономерности и натрупан педагогически опит.

Образователно съдържание – система от знания, умения и компетенции, която цели формирането и развитието на личността.

Методи на обучение – съвкупност от сравнително еднородни прийоми и операции за теоретично или практическо усвояване на действителността, подчинени на решението на дадена задача. разглеждат се като система от последователни и взаимосвързани действия от учител и ученик, която обезпечава усвояване на конкретно учебно съдържание, развитието на умствените сили и способности на учащите, осъществени с помощта на подходящи средства и стимулиращи самообразованието и самообучението.

Организационни форми на обучение – отразяват особеностите за обединяване на обучаемите в хода на образователния процес.

3. ПРИНЦИПИ И МЕТОДИ НА ОБУЧЕНИЕ

Активно учене

Активно учещият енергично се стреми да поеме по-голяма самоотговорност за качеството на обучението си. Същност на понятието: на основа на активна мозъчна дейност (осъзнаване на идеи и концепции, решаване на проблеми, прилагане на наученото) обучаващите се развиват собствени ментални модели за преработване на информацията, които системно „тестват“ и извеждат нова информация/понятия чрез перифразирание, репетиране и практикуване (through rephrasing, rehearsing, and practice) [66]. Така учащите се включват в обучението като самоучители. Активната обучаваща среда осигурява разнообразни ситуации, в които обучаващите се са „заставени“ да четат, слушат, мислят, записват – т.е. развиват отговорност за самоорганизацията си. В тази среда се установяват колегиални, толерантни и приятелски отношения, на основата на които се провежда активен диалог с преподавателя и с „колегите“ [81].

„Когато ученето е активно, обучаващите се „вършат най-много работа“ в една привлекателна, динамична, интересна и отзивчива среда“ [82].

Активно учещите имат по-голяма динамична роля при вземането на решения и преценка за знанията, които са им нужни, за да могат да изпълняват онова, което са длъжни да правят и пътя, по който трябва да го направят. Тяхната активна роля се разширява в следствие с образователно самоуправление, самомотивация и продължаващо обучение [47].

Активното учене не е метод. То се обезпечава с редица методи, включващи съвместно работещите обучаеми както в институционална, така и в извън институционална среда [42].

В последните десетилетия вниманието на университетските среди се фокусира върху способностите и уменията за преподаване. На тази основа се разгръща система за 'active learning' и 'cooperative learning', за която преподавателите трябва да бъдат подготвени [55,

58]. Тези подходи се обезпечават с редица интерактивни методи и техники, които нямат за цел да изместят лекцията като форма и като основен метод, а да я направят достъпна, осъзната и интересна.

Активното учене преодолява старите практики студентите пасивно да слушат лекционния материал и стереотипно/механично да го свързват с упражненията [64]. Активното слушане и включване чрез съответните техники, предизвикват съответни реакции, които служат за обратна връзка на лектора [63]. По този начин студентите се приучават да участват в разработване на съвместни творчески задачи или проекти, да прилагат гъвкаво осъзнатия материал в действителни ситуации и при решаване на проблеми. „Кооперативното учене“ се различава от „съвместното учене“ [26,49]. То предполага развиване на умения за екипна работа.

Създадена 50-те години на XX в., таксономията се установява като интердисциплинарна научна област, която разглежда целите на човешката дейност върху строго научна основа и позволява структуриране на йерархията им по точни критерии (табл.1).³ Петте основни критерии на таксономията, насочена към обучението (**изложение, участие, идентификация, интернализация и разпространение**), дават възможност да се подберат стратегиите за управлението на учебния процес. Съобразно петте таксономични критерии (равнища) се диференцират пет ролеви модела на преподавателя:

- Мотивиращ
- Катализиращ
- Регулиращ
- Стимулиращ (подкрепящ)
- Критикуващ

³ Десев, Л., Речник по психология, С., 2008

Табл. 1. Равнища на учене според Блум

Равнище на учене	Действия/селекция на целите
Знание	Възпроизвеждане на определения, специфични факти, данни, понятия, признаци, разпознаване на обекти и субекти
Разбиране	Селекция, класифициране, типология, описание, сравняване, илюстриране с примери.
Приложение	Умения за изчисляване, конструиране, решаване на задачи и проблеми.
Анализ	Умения за разделяне на части, идентификация на отделни елементи, връзки, отношения.
Синтез	Коминиране, свързване, обобщаване, разграничаване, структуриране на нов план.
Оценяване	Оценяване по приети критерии, съобразно ситуацията и контекста.

В. Гюрова [10; 319] публикува таксономията, изразена чрез глаголи:

– *Знание* (бел. авт.: обединява теории/концепции, усвоени посредством висши психични процеси и екзекутивните функции): определям, повтарям, записвам, изброявам, наименувам, подчертавам и др.

– *Обединяване/ разбиране*: пренасям, потвърждавам, дискутирам, обяснявам, изразявам, идентифицирам, обобщавам и др.

– *Приложение* (способност да се използва наученото): интерпретирам, използвам, демонстрирам, разигравам, илюстрирам, скицирам и др.

– *Анализиране* (способност да се идентифицират частите в конструкта на цялото): интегрирам, демонстрирам, оперирам с, разпределям и др.

– *Синтезиране* (способност да се колаборират отделните части/елементи; умение за планиране и структуриране): сътворявам,

планирам, структурирам, формулирам, подреждам, управлявам, подготвям и др.

– *Оценяване* (способност за вземане на решения и извеждане на изводи по отношение качеството на информацията): оценявам, преценявам, съотнасям, преценявам и др.

Осъществявайки преподавателска дейност, всеки преподавател трябва да има отговор на въпроса „Какво е цел на обучението и как се мери?“⁴. Образователните цели са свързани с формулиране на понятията и уменията, които обучаващите трябва да усвоят за определен период. Към въпроса имат отношение: планиране на целите, формулиране на общите и конкретните цели, оценка на резултатите съобразно целите. В центъра на процеса е формулираната от Блум таксономия.

3.1. Принципи на обучение

Принципите на обучение се извеждат от практиката и синтезират в теорията, интерпретират се като основни правила (от лат. *principium* – основа, първоначало), които детерминират методите, подходите, стратегиите и средствата. Понятието „принципи“ на обучението се дефинира в класическото произведение на Я. Коменски „Велика дидактика“ (1632г.). Формулираните от Коменски правила активно се използват в педагогическата практика. Днес те са изпълнени с ново съдържание и отразяват актуалните промени в образователната политика [2,18].

- **Принцип за нагледност** (Коменски, Песталоци, Русо, Ушински). Значение на принципа. Видове нагледност. Изисквания. „Коменски е първият педагог, който е изтъкнал нагледността като методичен принцип, обосновал го на гносеологически и дидактически, дал теорията за нагледното обучение. ...всяко нещо може да бъде възприето с няколко усещания, трябва да се поднесе едновременно

⁴ Славин, Р., Педагогическа психология, С., 2004; 537-551

на всичките няколко сетива – казва Коменски, без да се ограничава само с изобразителната нагледност“ [22;80]

- **Индивидуално-диференциран подход** към обучаемите (отчита: нивото на психично/интелектуално развитие, отношение към ученето, бързина и точност, възраст, качество на знанията, писмена и вербална култура, разбиране/мислене, стил на учене). „*Нищо не бива да се учи само въз основа на авторитета, а ... трябва да се учи въз основа на доказателства чрез възприятията и разума*“ (пак там)
- **Принцип за достъпност** (обем и сложност на материята). „*Последователността в излагането на учебния материал е тясно свързана с възприемните сили на обучаваните от разните възрасти, и с трайността на усвояването му*“ (пак там)
- **Принцип за системност и последователност** (пътищата за реализация на принципа са: предметната система; държавните нормативни документи; междупредметните, вътрешно-предметните, системните и междусистемните връзки и зависимости; класификация и сравнение). „*Обучението трябва да върви от простото към сложното, от конкретното към абстрактното, от фактите към изводите, от лесното към трудното, от близкото към далечното*“ (Коменски, Велика дидактика)
- **Принцип за съзнателност** (осъзнаване/разбиране на учебния материал; пълно възприемане и запазване, приемственост в знанията, практическо приложение, самоконтрол и самопроверка). „*Нищо не трябва да се заучава наизуст, освен онова, което е добре разбрано от разума*“ (Коменски, Велика дидактика, гл.XVII, 38) [22; 68-87].
- **Принцип за активност** (интерес, мотивация; видове активност: сензо-моторна, интелектуална, емоционална, вербална; условия). Според М. Андреев [2; 182] актив-

ността е свойство на живите организми да реагират на дразнения, с цел да удовлетворят жизнените си потребности, а активността в познавателната дейност произтича от отразително-преобразуващото отношение на обучаващите се към учебния материал.

- **Принцип за трайно овладяване на знанията и уменията** (психологична основа, условия). По мнението на Л. Милков и Г. Колев [26] процесът на трайно овладяване на знанията е сложен, тъй като запомнянето и възпроизвеждането не са свързани единствено с обективни предпоставки, а зависят от индивидуалните и възрастовите характеристики на обучаемите, от успешността на използваните в обучението всички други принципи.

Освен посочените, се прилагат и: принцип за насоченост на обучението, комплексен подход (съчетаване на различни методи и средства в зависимост от учебното съдържание), принцип на връзка на обучението с живота (Ю. К. Бабански), спираловиден подход, единство на преподаване и учене, хуманизация и демократичност на обучението, научност, информационна достатъчност, инегративен подход и др. [4].

3.2. Методи на обучение

Детерминанти на методите: целите, задачите и съдържанието на обучението; темата и характера на дисциплината; характера на урока/лекцията, нивото на подготовка и възрастта; материално-техническата база [2,18]

Функции на методите: учебна, информационна, обучаваща, ръководна.

Свойства на методите: яснота, детерминираност, насоченост, резултатност, надеждност, икономичност и др.

Методите на обучение могат да бъдат разглеждани в различни класификационни рамки [42]:

Според източника на предаване и прием на информацията (Е.Я.Голант, И.Т.Огородников, С.И. Перовский): словесни методи (разказ, беседа, лекционно изложение и др.); нагледни методи (показване, демонстрация и др.); практически (лабораторна работа, опит и др.)

Според характера на взаимната дейност между преподавател и обучаеми (И.Я.Лернер-М.Н.Скаткин): обяснително - илюстративни методи; репродуктивни методи; методи - проблемно изложение; евристични методи; изследователски методи

Според основните компоненти на дейността на преподавателя, Ю.К. Бабански [4] определя три големи групи методи:

* Методи за **организиране и осъществяване** на учебно-познавателната дейност

- **Словесни**: разказ; учебна лекция; беседа
- **Нагледни**: илюстрация; демонстрация; компютри; мултимедия; учебен филм; диапроектор и др. Условия – открояване, отделяне, обяснение, осмисляне, активно отношение, обобщаване.
- **Практически** (аспекти на преподаване и възприемане на учебната информация): упражнения (тренировъчни, коментирани); лабораторни опити; трудови задачи в производствени условия; аудио-технически упражнения; упражнения с тренажори и обучаващи апарати и техника.
- **Индуктивни и дедуктивни** методи (логически аспект). Целят да разкрият логиката на движението и съдържанието на учебния материал. Първия тип методи (от частното към общото) е подходящ за предимно фактологически материал, с формиране на понятия, решаване на математически или физически задачи, при усвояване на формули. Дедуктивните методи (от общото към частното) имат по-скоро абстрактен характер (възприема се общото правило и обучаемите извършват съответните изводи; напр. чрез този метод могат да бъдат изучени следствията, произти-

чащи от молекулно-кинетичната, клетъчната, електронната и др. теории).

- **Репродуктивни и проблемно-откриващи** методи (мисловен аспект): обучаемите възпроизвеждат дословно, с допълнения или частично възприетата информация; имат за цел трайно съхранение на знанията. На основата на репродуктивните методи се изгражда програмираното обучение. Не бива да се предозира с тяхното използване. Проблемно-откриващите методи следват съответната логика (Метод на Коломбо). Могат да бъдат прилагани както при словесните, така и при нагледните и практическите методи. Понятия като: проблемно учене, проблемна ситуация, проблемно решение, евристична беседа и др. Целят развиване на творческа учебно-познавателна дейност, по-висока степен на осмисленост и по-голяма самостоятелност при усвояване на занаята
- Методи за **самостоятелна работа и работа под ръководството** на преподавателя (аспект на управление на ученето): по зададена задача/ задачи, по самостоятелен път, под косвеното ръководство на учителя; работа с учебник, справочна и научна литература и др.

* Методи за **стимулиране и мотивация**

- Методи за **стимулиране и мотивация на интереса** към ученето: а) Положително емоционално отношение към дейността; б) Наличие на познавателно-емоционална позиция; в) Наличие на непосредствен мотив, произтичащ от самата дейност. Използват се: Откъси от произведения, любопитни факти, аналогии, житейски случаи, емоционално поднесен разказ и др. Методи за предизвикване на познавателен интерес: стимулиращо влияние на учебното съдържание, познавателни игри, учебна дискусия; създаване на ситуация на успех от ученето.

- Методи за стимулиране и мотивиране *на отговорността* към ученето; Разясняване на обществената значимост на ученето; Разясняване на персоналната значимост на ученето; Налагане на учебни изисквания; Поощрения и порицания.

*Методи за **контрол и самоконтрол**

- Методи за устен контрол и самоконтрол
- Методи за писмен контрол и самоконтрол
- Методи за лабораторно-практически контрол и самоконтрол

Методи за устен, писмен, лабораторен, апаратно-технически, технологичен контрол.

3.3. Техники и методи за активно учене

Техники за активно учене [51,70,77]

- 1) **Едноминутен лист** (One Minute Paper). Ефективна техника за проверка на студентския прогрес в осъзнаването на материала. Изисквайте от студентите на празен лист да отговорят на един, поставен от Вас въпрос, свързан с лекционното изложение, на който да отговорят в рамките на една-две минути, след което събирате листовите.
- 2) **Неясна (или ясна) точка** (Muddiest (or Clearest) Point). Ситуацията е сходна с предишната техника, като инструкцията е на листа студентите да отговорят на въпроса „Коя е „неясната“ точка в днешната лекция“ (има се предвид новото, специфичното) или „Коя е „ясната“ точка в днешната лекция“ (достъпното, изясненото, осъзнатото).
- 3) **Афективен отговор** (Affective Response). Техниката по структура повтаря предходните, но от студентите се изисква да изкажат емоционално отношение или оценка по

разискван въпрос (напр. в областта на етиката и морала). Студентските отговори могат да послужат за отправна точка при оформяне на дискусия или допълнително разглеждане на теории и идеи в тази насока.

- 4) **Всекидневен журнал/жедневник** (Daily Journal). Това е преимуществен и комбиниран метод, който предполага задълбочена дискусия или реакции по отношение на лекционния курс. Използването му изисква отложено изпълнение или домашно задание. Единственият недостатък е свързан с отлагане във времето на студентските реакции, но за сметка на това предполага обстойно обмисляне и обяснение на отговора.
- 5) **Четене с отгатване** (Reading Quiz). Широко използван метод за развиване на умения за разбиране на текст.
- 6) **Пауза за изясняване на значението** (Clarification Pauses) – техника в сферата на „активното слушане“. Лекторът използва техниката, за да акцентира върху важна/ нова информация или ключово понятие. След паузата пита аудиторията дали е нужно допълнително разяснение.

Техники за обратна връзка

- 1) **Сигнал с пръсти** (Finger Signals). Подходяща за работа в малки и средни групи. При големи групи може да се модифицира с цифрови карти. Вариант на метода е техниката Flash Cards. Лекторът прави уточнение, че на зададен от него въпрос студентите ще отговорят с 1 пръст за „да“, 2 – за „не“.
- 2) **Позоваване на автора/ цитиране** (Quotations). Подходяща за работа с текст. Въпросът на лектора е свързан с конкретен абзац, който разполагащият с текста студент трябва да открие и прочете пред аудиторията. След което лекторът задава въпроси как е разбран текста (интерпретиране на смисъла).

Методи за активно учене

✓ ДИСКУСИЯТА като метод

Използването на метода цели обмен на мнения и идеи по определена тема за изясняване и постигане на по-голяма яснота. Тя е предварително обмислена, планирана, структурирана и целепоставена. Позволява на обучаващите се свободно да изразят становище и да го обосноват [по 34].

Видове дискусии

Обща дискусия: участниците са равнопоставени – кръгова дискусия;

- *Ръководена (насочвана) дискусия*
- *Дискусия с логически разсъждения:* за развитие на интелектуалните умения, за вземане на решения, за извършване на класификации;
- *Изследователска дискусия:* преминава през следните етапи: идентифициране на проблема; формулиране на хипотези; събиране и категоризиране на данните; действия следващи от резултатите;
- *Проучвателна дискусия:* използва се при проучване на определен проблем, в хода на който участниците формулират собствено становище;
- *Оценъчна дискусия:* чрез нея участниците усвояват критерии и процедури за оценяване;
- *Панелни дискусии (Panel discussions):* дискусиите се диференцират в отделни части „панели“, като всяка група работи по един панел. В края на панелните дискусии всяка група докладва приетите решения и в окончателната дискусия се приемат общи решения. Позволява усвояване на ролеви позиции;
- *Дискусия по процедурата „Филип“:* разновидност на панелната дискусия, за всяка подгрупа се излъчва говорител, който докладва решението на подгрупата. Препро-

давателят обобщава изводите и аргументирано извежда най-добрите решения

✓ **ДЕБАТЪТ като метод**

- Метод „ЗА ИЛИ ПРОТИВ“ (американски стил на дебат). Съгласно метода участниците се разделят на две групи, които предлагат на трета страна (арбитри, жури, съдии) в дебата всички свои аргументи или контрааргументи по приети правила за водене на спор. Критериите задължително трябва да бъдат първоначално оповестени. Правила при използване на метода:
  - a) Оформят се две групи с еднакъв брой участници, които оповестяват радикално противоположни становища по поставения въпрос ;
  - b) Групите се сформират по желание или на лотарийния принцип;
  - c) Всяка група заявява пред арбитражната комисия своите доводи и аргументи;
  - d) Всеки участник е длъжен да вземе отношение по становище, изказано от опозиционната група, като представи контрааргумент;
  - e) Дебатът се счита за приключил, когато всеки участник е получил възможност да изложи своето мнение;
  - f) Арбитражната комисия се произнася за успешния резултат на групата, която достатъчно добре е представила и аргументирала своето становище;
  - g) Оценката на арбитражната комисия също може да бъде положено на коментар.
- **РЕШАВАНЕ НА КАЗУСИ.** Изследователски метод. Видове: за вземане на решение, за преценка (аргументация), за откриване на проблем (вкл. предложения за решаването му), информационен казус (предоставя се описан проблем в отсъствие на информация за него, чрез въпроси се „оси-

гурява“, както и за възможните решения), казус за проучване (проектен метод, при който се разглежда реална ситуация, анализира се, обсъжда се решението и се наблюдават резултатите от приложението му).

Други методи

- ✓ **МОЗЪЧНА АТАКА (brainstorming):** методът е създаден през 1953 от Озбърн за намиране на колективно/групово решение на даден проблем. Обучаващите се разделят на групи по 5-6 човека, които разпределят помежду си съответни роли: лидер, новатор, консерватор, конформист, пропагандист, аналитик, оформител (художник), говорител и пр. Етапи:
  - ✓ Поставяне на проблема – ясна, конкретна формулировка
  - ✓ Всеки участник има възможност да сподели/запише спонтанно възникнали идеи по него;
  - ✓ Правилата, произтичащи от метода: не се допускат обсъждания, коментари и оценки на предложените от участниците идеи; всички предложения биват изслушвани; участниците се стимулират към предлагане на нови становища; оценката на идеите и самото решение се отлагат във времето.
- ✓ Метод „**СИНЕКТИКА**“. Разработен от Гордън през 1961. Същността му се изразява в компилиране на нееднородни идеи, което позволява установяване на нови връзки и отношения. Метод за колективна творческа работа и за провеждане на учебно изследване, при който се стимулира интуитивно-образното и метафорично мислене. Основно е използването на аналогии: директна (по пътя на решени задачи), емпатийна (съпреживяване развитието на обекта), символична (формули, символи), фантазна;
- ✓ Метод „**ИНВЕНТИКА**“. Автори на метода са А. Кауфман, М. Фюстие и А. Древе, които го разработват в Лион през

1970 в контекста на приложната евристика. Предназначен е за нуждите на техническите науки, като е приложен интердисциплинарният подход. Обектите се диференцират на отделни части, които се преформулират чрез изменения и комбинации (с противоречива същност) за структуриране на нови форми. Методът е известен и под наименованието „метод на контролните въпроси“: „Ако направим обратното?“, „Ако в тази форма вложим друго съдържание?“, „Какво ще се случи, ако променим формата?“;

- ✓ Метод на ФОКАЛНИТЕ ОБЕКТИ. Същност на метода: признаците на случайни, попаднали във фокуса на вниманието обекти се пренасят върху разглеждан обект (напр. вечна личност, многоцветна вода и пр.). Създава условия за генериране на оригинални идеи.
- ✓ Метод „ЧЕК-ЛИСТ“. Методът, който представлява списък за проверка, е въведен от Озбърн през 1962 за стимулиране на груповото творчество. Представлява списък на решени задачи с опис на стъпките за решаването им както и начините за контрол и оценка на резултатите. Въз основа на подадената информация се поставя изискване за предложение на нетрадиционни подходи при използване на познатите данни;
- ✓ ИЗВЕЖДАНЕ НА ПОНЯТИЯ_(Concept Mapping). Студентите конструират карти с обезателните условия, които след това съединяват с линии (отношения между свързаните условия), за да бъде изведено определено понятие. Разработвайки картите, студентите трябва да идентифицират и организират необходимата информация
- ✓ Метод на ПРОЕКТА (ПРОЕКТЕН МЕТОД). Автори на метода са Уйлям Килпатрик, Джон Дивай и Дейвид Снеден, представители на „Движение за прогресивно образование“. Методът включва фазите:
- ✓ **Стартова фаза:** установяване на предварителните знания на обучаващите се; въвеждане в новия метод; обяснение на

- правилата; договор между преподавателя и обучащите се за начина за отчитане на резултатите и тяхното оценяване
- ✓ **Същинска работна фаза:** планиране на дейността в работните групи по проекта; консултиране и помощ от преподавателя;
  - ✓ **Финализиране на проекта:** предоставяне на продуктите от дейността; оценка на съдържанието, в съответствие на поставените цели;
  - ✓ **Обсъждане на проекта:** сферите на обсъждане са: получените компетенции; уменията за работа в екип; уменията за самооценка; уменията за оценка на дейността на участниците и на преподавателя; уменията за самоорганизация.
  - ✓ **СИТУАЦИОНЕН МЕТОД.** Широко използван. Позволява флексабилност на преподавателските интервенции и участия от обучаемите. По литературни данни методът има следните варианти: а) Ситуацията се обезпечава с пълна информация; б) Ситуацията, свързана със задачата, се представя с непълна информация; в) Задачата се представя в отсъствие информация за ситуацията и решението. Анализът, обобщението и решението се предоставят от преподавателя.
  - ✓ **МЕТОД НА ЕВРИСТИЧНИТЕ ВЪПРОСИ.** Успешно приложим за търсене и усвояване на нова/допълнителна информация. Методът е използван още в Древния Рим от теоретика по ораторско изкуство Квинтилиан, който формулирал и отправял въпроси както към себе си, така и към учениците си: Кой? /субект/, Какво? /обект/, Защо? /цел/, Къде? /място/, С какво? /средства/, Как? /метод/, Кога? /време/
  - ✓ **ЛАБОРАТОРНА И ПРАКТИЧЕСКА РАБОТА.** Могат да се провеждат в групова, фронтална и индивидуална форма.
Етапи: планиране; реализиране; контрол; оценяване

Методът трябва да бъде съчетан с наблюдение, беседа, обяснение, инструкция.

- ✓ **ИНСТРУКТАЖ.** Винаги се съчетава с други методи, широко използван при практическата работа. Бива: устен и писмен. Изисквания: точен, ясен, конкретен.
- ✓ **САМОСТОЯТЕЛНА РАБОТА.** В теорията се разграничават понятията „самостоятелност“ и „самостоятелна работа“. Първото е качество на личността, а второто – е един от методите (формите, средствата) за формирането ѝ. Видове:
  - Според предназначението: за придобиване на нови знания; за прилагане на вече усвоените знания; за повторение на знанията; за проверка и оценка
  - Според локализацията: аудиторна; извънаудиторна
  - Според организацията: фронтална; групова; индивидуална

П.И. Пидкасисти предлага [34; 324-335]: Самостоятелна работа по образец; Реконструктивна самостоятелна работа (реконструиране и преобразуване на знанията); Вариативна самостоятелна работа (използване на придобитите знания в нови условия); Творческа самостоятелна работа (има изследователски характер, с висока степен на самостоятелност)

Организация и управление на самостоятелната работа във висшето образование

Съвременните образователни изисквания определят относителния дял на самостоятелната работа на студентите: за редовно обучение 50% и 100% за дистанционно. За качествено справяне е необходима достъпна литература, познание как да се обработват литературните източници, стриктно позоваване на библиографската справка, умения да се интерпретират ползваните данни, умения да се презентира резултата от самостоятелната работа, умения за самостоятелно търсене на информационни източници.

Принципи за организация на самостоятелната работа: планиране, регламентиране на всички задачи по обем и по срок на изпълнение, създаване на условия за самостоятелна работа; управление от преподавателите.

За извънаудиторна самостоятелна работа се препоръчва да се поставят конкретни въпроси, конкретни източници на информация, конкретен обем на писмената продукция, критерии за отчитане качеството на изпълнената задача. Самостоятелната работа се подчинява на две основни изисквания: външен (от преподавателя) контрол и самоконтрол.

Съществен момент при задаване на самостоятелна работа е писменото *методично указание*, което трябва да съдържа: темата (обосновка, анотация), целта/те, необходимия обем от знания, програма на видовете дейност, конкретни въпроси и задачи, опис на критериите за оценка.

- ✓ ЗАДАЧИ С ПОВИШЕНА ТРУДНОСТ/ПАРАДОКСИ (Puzzles/Paradoxes) – Едно от ефективните средства за стимулиране на студентската интуиция по определена тема е предоставяне на парадокси или задачи, свързани с темата, които включват съществени понятия и предоставят възможност да се разгърнат индивидуалните инициативи. Техниката е подходяща след теоретични изложения, в отсъствие на директно ръководство да се предоставят критични оценки в по-късен етап от обучението (напр. чрез „Парадоксът на лъжата“). Доказването на истината е по пътя на опровергаване на лъжата, чрез данни и примери., позовани на логически схеми и разсъждения.
- ✓ РОЛЕВИ ИГРИ (Role Playing). Студентите могат да бъдат разделени по роли според предложен сюжет (напр. съд за Сократ: защитници, опоненти, избягващи спора, съдии и пр.). Делова игра
- ✓ ВИЗУАЛЕН СПИСЪК (Visual Lists) – студентите правят генериран списък на положителни и отрицателни характеристики на лист или на дъската, работейки по групи. Т-методът е особено подходящ когато се изисква сравняване и привеждане на аргументи „за“ или „против“. След това се обсъжда коя от страните има превес. Разчита се на ге-

нерираната способност да се синтезират показатели, да се правят отчети, да се програмира.

Методи на обучение за развитие на *творческия потенциал*: кооперативно обучение, метод „конструиране на понятия/правила“, метод на De Vono, метод на хиперболизацията, метод на аглутинацията, метод на прогнозиране и др.

Критерии за подбор на методите:

- Съответствие между принципите и методите на обучение;
- Съответствие с целите и задачите на обучение;
- Съответствие със съдържанието на поставената тема;
- Съответствие с възможностите на учениците (възрастови, физически, психически; ниво на подготовка; особености на класната общност);
- Съответствие с условията и времето за приложение;
- Съответствие с професионалните компетентности на преподавателите.

Равнища на вземане на решение за избор на методи:

- Стереотипни решения;
- Решения от типа на пробите и грешките;
- Оптимизирани решения.

3.4. Методи за контрол и оценка [18]

- ◆ **Наблюдение** – дава възможност за непосредствено и ежедневно проследяване както процеса на изпълнение на поставените задачи, така и редица индивидуални качества и особености в характера на това изпълнение. Позволява своевременна реакция за отстраняване на допусканите текущи пропуски и грешки. Подходящо е да се прилага съвместно с други методи.
- ◆ **Устно изпитване** – позволява да бъдат установени и оценени персоналните качества (организация и логическо изказване на съждения, разсъждения, аргументиране и т.н.), знания и умения чрез вербални отговори. Освен предимства, методът съдържа и

някои *недостатъци*: изисква повече време; въпроси с различна трудност за различните ученици (неравнопоставеност на резултата); допустим субективизъм; приоритетно е възпроизвеждането на фактологичния материал; влияе се от конкретното психично състояние на изпитвания.

- ◆ **Писмено изпитване** – *предимствата* на метода са: за кратко време се проверяват и оценяват много ученици, равнопоставеност на условията; едновременна проверка на писмената култура; предполага по-голяма обективност; грешките и крайните резултати са документирани и могат да бъдат съпоставяни. *Недостатъците* на метода са: отсъствие на преки наблюдения върху индивидуалните характеристики при изпълнението; проверката изисква повече време; чрез въпросите се обхваща строго фиксиран обем от учебното съдържание и др.
- ◆ **Практическо изпитване** – позволява непосредствено да бъдат наблюдавани и оценявани знанията, уменията и навиците, приложени в практиката.

Развитието на доцимологията се свързва с широко дискутирания въпрос за активното използване на тестове, анкети, програмирани учебници и помагала, компютърно оценяване на обучаемите. Идеята е постигане на по-висок обективизъм в контрола и оценяването.

- ◆ **Тестово изпитване** – включва следните етапи: конкретизиране на целите на теста; разработка на задачите или айтемите; анализ на задачите след апробиране на теста; разработване на методически указания за прилагане на теста; провеждане на теста; формиране на количествена оценка по айтеми и окончателно оценяване.

Дидактическият тест е научен метод за изследване на определени качества на личността, който се провежда при спазване на определени условия. Тестът има конкретна научнообоснована цел, свързан е с определени учебни изисквания, структурира се според предварително приети условия; резултатите имат цифров израз, който се сравнява с фиксирани норми.

Предимствата на теста са: кратко време; еднакви условия; еднакви критерии; по-висока обективност при оценяването. *Недос-*

татъци: репродукция на знания; не се проследява логиката и методите за решаване на задачите; не се оценява личността; допуска се използване на тестове, които не са апробирани.

Форми на контрол във висшето образование

- **Колоквиум** (от лат. – разговор, беседа) – използван често за периодичен контрол;
- **Зачот** – прилага се за заключителен контрол; не се поставя оценка; не се използва;
- **Изпити** (*семестриални, държавни*) – за заключителен контрол; оценяват се задълбочеността на знанията и уменията, значимите професионални качества, степен на подготвеност.
- **Защита на курсови и дипломни работи** – при завършване на обучението по дисциплина или степен на образование.

4. ОСНОВНИ И ДОПЪЛНИТЕЛНИ ФОРМИ ЗА ОБУЧЕНИЕ В СФЕРАТА НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

В по-високите нива на образование (колеж и университет) се установява **поточно-аудиторната система** с аудиторни и извънаудиторни форми на организация на учебна дейност [по 34; Гатева-Чакърова].

Организационните форми се класифицират според дидактическата си цел: теоретично обучение, практическо обучение, трудово и комбинирано обучение. Могат да се диференцират и форми за фронтална, групова, индивидуална или колективна работа.

Освен класическата и най-важна форма на учебна организация лекцията, се използват и други форми: упражнения, практически занятия - лабораторни, клинични), семинари, занятия по самоподготовка, учебна и клинична практика, стажове (летни и преддипломни), научно-изследователска работа, разработване на курсови и дипломни работи, теоретико-практически конференции, клубове и секции по интереси и специалности, чествания.

Други съвременни форми и методи на обучение, използвани в медицинските университети и колежи са: работа в група, учене чрез опит, изпълнение на задачи в екип, тренинги, работа по индивидуален план, конкурси, състезания, пленери, олимпиади, уъркшоп и др. Които разнообразяват или допълват основните форми на обучение.

Лекцията е най-старата форма на обучение в университетите. В съдържателен план тя представлява „най-икономичният начин за преподаване и първоначално усвояване на логически структурирано съдържание, което лекторът преподава съобразно принципите на психологията на ученето, логиката на съответната наука и подготовката на студентите“ [18]

Изисквания към лектора:

- Да преподаде научни знания, теории, закони, принципи, понятия, дефиниции и практически опит в концентрирана форма.
- Да научи студентите на самостоятелна учебна дейност и развие у тях способност да откриват връзките и закономерностите, да извършват аналитико-синтетична дейност, да оценяват, съпоставят, дефинират, обосновават, да извеждат изводи и правят заключения, да обобщават и систематизират, да откриват проблеми и ги решават.
- Да стимулира студентите да ползват допълнителна литература.
- Чрез лекцията да се дадат основните знания на студента, да се мотивира и ориентира, да се подтикне за самостоятелна работа.
- Включените в лекцията допълнителни материали и онагледявания да стимулират студентите за задълбочаване на интереса към научната област, да събуждат любопитство и стремеж към знания.
- Лекцията трябва да бъде интегрирана с други области от науката, да поставя проблеми, да подчертава основни тенденции.

Видове лекции

- ♦ **Обзорна (въвеждаща) лекция.** Включва: цел, задачи и значение на учебната дисциплина; връзката и с другите научни области; структура и подразделения на дисциплината; извеждане на основните приоритети.

- ◆ **Тематична лекция.** Основен вид. Темата се преподава в сравнително цялостен вид, като се извеждат закономерности, поставят се проблеми, конкретизират се методи и методики. Обемът и съдържанието зависят от наличието на литература – основна и допълнителна и помагала.
- ◆ **Проблемна лекция.** Съдържанието се излага изключително по проблемен път: студентите се подтикват да открият и формулират проблема, да потърсят начини за решаването му. Този вид лекции са подходящи когато учебното съдържание има изразен причинно-следствен характер.
- ◆ **Интегрирана лекция.** Поставената тема в нея има подчертан интердисциплинарен характер. Може да се подготви и изнесе от няколко преподавателя.

Структура на лекцията

- * *Кратко повторение* – актуализация на знания, необходими за лекцията.
- * *Въведение.* Проблемът се поставя и се дава ориентация на студентите в учебното съдържание. Има за цел: да събуди интерес, да постави основната цел, да мотивира студентите, да ангажира вниманието.
- * *Основна част.* Излага се съдържанието на поставената тема. Подчертава се основното, главното, отделят се подтемите, дават се примери и задачи, споделя се собствен опит, демонстрира се, провежда се експеримент. Извършват се частични обобщения.
- * *Обобщение.* В систематизиран вид се подчертава най-главното, повтарят се основните понятия, дава се темата за следващата лекция и се посочва литература.

ДОПЪЛНИТЕЛНА ИНФОРМАЦИЯ

КРАТЪК АНАЛИЗ НА ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ СИСТЕМИ

Педагогическите системи [26] са представени лаконично с цел да се проследи динамиката в развитието на образователните концепции:

1. Индивидуална система на обучение. Най-старата в исторически аспект, използвана активно в Древния Изток, Гърция, Рим. Системата има пред вид индивидуалните темпове на усвояване, учене, интерес и мотивираност, непосредствен контрол и самоконтрол. Понастоящем системата се използва за индивидуална работа с лица с увреждания, сериозни заболявания и интегрирани деца.

2. Групова система на обучение. През XIV-XV век индивидуалната система се подлага на критика, тенденцията е да се обединят повече деца за обучение и възпитание, за да се удовлетворят потребностите на държавите. Най-често груповата система се е използвала в църковните и рицарските училища. Системата се базира на индивидуалната, но при нея се появяват редица проблеми, поради увеличения брой възпитаници и поради различния възрастов състав.

3. Класно-урочната система води началото си от времето XV–XVI век, когато в Европа настъпват сериозни социално-икономически промени. Йохан Гутенберг открива книгопечатането (1453); факт са Великите географски открития; в областта на индустрията са извършени коренни промени; Църквата преживява Реформацията и Контрареформацията; Много от европейските държави имат централизирано управление; в Западна Европа преживява Ренесанса. Появява се необходимост от по-строга организирана система за обучение. Разработена е и експериментирана в продължение на десетилетия от Йоханес Щурм учител в Страсбург, а теоретично идеята се систематизира от Волфганг Ратке и обобщена в трудовете на Ян А. Коменски. Въвежда се урочната работа по класове, налагат се нови понятия и термини, определя се времетраенето на учебната година и учебните часове, изобщо се организира в система цялата урочна и режимна дейност. В класическия си вид класно-урочната система се отличава с редица недостатъци: несъобразяване с реалните възможности на учениците; стандартизация в подходите, незадоволителния образователен и възпитателен ефект; схоластично отношение към учебното съдържание;

липса на гъвкавост; строги и нехуманни методи на обучение; слабо взаимодействие между учениците и преподавателите и т.н.

4. Реформа на класно-урочната система.

4.1. *Мониторна система* (използвана за пръв път в Индия) и пренесена в Европа, известна като „взаимоучителна метода“. Пръв в България я прилага Неофит Рилски в Първото Светско училище – Априловската гимназия в Габрово през 1835 г.

4.2. *Теорията на свободното възпитание и обучение*. Създадена през XVIII в. от Ж. Русо. Идеята, заложена в теорията, е че природата и социалната действителност са в основата и са движещите сили за възпитание и подготовка на индивидите. Последователи на учението са Л. Толстой (Русия), Фридрих Фрьобел (Германия), Йохан Песталоци (Швейцария), Д. Кацаров (България).

4.3. *Теорията за индивидуализиране на обучението* (персоналистична педагогика). Философската основа на теорията е екзистенциализмът, възникнал в Германия след I Световна война. Нейни защитници са Стенли Хол и Ейбрахам Маслоу (САЩ).

4.4. *Теорията за дидактическото художество* (теория за художественото обучение и възпитание). Създател е Хенрих Шалерман (Германия), а един от основните защитници на теорията е Джон Ръскин (Англия). В България поддръжници са: Виолино Примо, Б. Денев, д-р К. Свраков и др.

4.5. *Системи за диференциация на обучението*. Идеите са, че учениците могат да се групират според способностите, интересите, по училищна заетост, според наклонности и дарования. Най-ярко в организационно отношение се откроява диференциацията в гр. Манхайм (Германия), под инициативата на Йозеф Зикингер. Формите в това направление са: нормални класове; класове за ученици със забавен темп на развитие; класове за изоставачи; класове за изучаване на чужди езици; класове над 8 клас за надарени деца; класове за полуглухи деца; класове за послушни, но неспособни да следват нормалния курс на обучение. В Белгия Овид Дерколи предлага редица нововъведения, които имат за цел да повишат качеството на обучение (брой на децата в клас; местонахождение на училищата в населените места; сътрудничество между децата; реформа на учебните планове, програми и учебници; глобален метод за ограмотяване чрез зрително и слухово възприемане; упражнени с различен характер и др.). Системата се използва в редица страни – Русия, САЩ, Дания, Белгия, Холандия, Франция и др.

4.6. *Дидактически прагматизъм и утилитаризъм.* Системата е създадена в САЩ от известния педагог Джон Дюи, върху прагматичната теория на Чарлз Пирс. Според нея единствения път за овладяване на знанията и социалния опит е чрез приобщаването на учениците към многообразните дейности на обществото. В съвременната педагогика в тази насока са разработени проблемния и проектния методи за обучение.

4.7. *Система на обучение „Далтон-план“.* Създадена от Елен Паркхърст и Евелин Дюи в гр. Далтон, щата Масачузетс, САЩ. Осигурява максимална самостоятелност. Едни от дисциплините се изучават преди, други – след обяд. Сключва се т.нар. „договор“ между преподавател, родители и ученици, разпределят задълженията си, родителите поемат финансирането на децата си, биват регулярно информирани за успехите и неуспехите на децата си, децата получават индивидуални указания и насоки за работа и самостоятелна подготовка, изпитват удовлетворение и мотивация за успех, изследователски умения и чувство за отговорност.

4.8. *Валфдорфска педагогика.* Създадена от Рудолф Щайнер в Германия. Приема се за най-разпространената новаторска педагогика – около 600 училища в Германия, САЩ, Англия, Канада, Австрия, Франция и др. Целта на системата е учениците да развият пълноценно своите заложби и творчески потенциали. Обучението е в 12 годишен курс. Във всяка година се включва по определена глобална тема, която спомага за хармоничното развитие на децата. Разчупват се традиционните догми и канони, класовете са с хетерогенен състав, от деца с различно интелектуално ниво. За изоставащите деца се сформират специални класове (помощни, в които се работи по проекти с всяко дете).

4.9. *Йена-план.* Система за организация на обучението, създадена от Петер Петерсон в Германия в гр. Йена при Университетската катедра по педагогика и експерименталното училище към нея в четири възрастови групи. Часовете са отменени, работи се по седмичен учебен план, групов учебна работа, изграждат се курсове по избор.

Инициативите за премахване на класно-урочната система се примат от различни страни „Винетка-план“ (усъвършенстван модел на „Далтон-план“), модерно училище във Франция, училище за социална педагогика в Германия, ориентирана към социалния живот на децата и др.

5. АДМИНИСТРИРАНЕ НА УЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ

Управление – съвкупност от закони, принципи, правила за организация на целенасочена дейност, насочена към подчиняване на субективния интерес на елементите от средата и обществото [по 18].

Управленческата дейност предполага: цели, планиране, организация, контрол, мотивация и комуникация. Субектът на управление е орган или подструктура в дадена система: Министерство на образованието, Департамент или Комитет по образованието и др. *Субект* на управленческата дейност е мениджърът. Дейността му се състои в структуриране на целите, съставяне план на действие, организиране на работата, предизвикване на отговорност и заинтересовано отношение към резултатите, контрол, предвиждане на резултатите от провежданата дейност и решенията.

Предметът е управлението на образователната система - отнася се в педагогиката, който е свързан с решаването на въпроси относно организацията на управлението в системата на образование.

Управлението в образователната система има следните *функции*:

- *Научно-техническа* (изучаване на тенденциите в управлението на всички нива и разработка на теоретичните основи за реализацията им; разработка на методологичните основи на управленческите изследвания и др.)
- *Конструктивна* (разработка на теорията и методологията на управленческата система и нейното функциониране)
- *Прогностична* (прогнози за развитие на различните типове и видове образователни системи)

Задачите на управлението на образователната система са свързани с решаването на организационни, методични, кадрови, планови, материално-снабдителски, финансови и други мероприятия, обезпечавачи функционирането на учебното заведение.

Структура на управленското решение

Структурата съдържа *два основни стадия* (приемане на решение и реализирането му) и *осем етапа* (табл.2):

Табл. 2. Структура на управленското решение

Стадии:	Приемане на решение	Реализиране на решението
	1. <i>Анализ на проблема</i> (формулиране на задачата; анализ на обстановката, материалите и човешките ресурси; формулиране на варианти за решение)	1. <i>Разработване на план</i> за реализация на решението; 2. <i>Информация</i> за приетото решение; 3. <i>Подбор и подготовка</i> на изпълнението; 4. <i>Организация</i> на опротивната работа (документация,
Етапи	2. <i>Оценка и подбор</i> на приемливия вариант на решението и реализиране на самото решение	координация на звената, поддържане на дисциплина и инициативност и др.); 5. <i>Контрол и корекция</i> ; 6. <i>Анализ на резултатите</i> от изпълнението на решението и определяне на нови проблеми.

Маркетингът на образователните услуги е процесът за определяне на планирането, предвиждането и реализацията на образователните услуги на организации и отделни лица. Той включва мониторинг и анализ на образователните услуги.

Педагогическият мениджмънт е комплекс от принципи, методи, организационни норми и технологии за управление на образователния процес и неговата ефективност.

Принципи за управление на образователната система:

- Принцип на демократизъм и хуманизъм;
- Принцип на системност и цялостност;
- Принцип на колективизъм и самоуправление;
- Принцип на научност;

- Принцип на компетентност;
- Принцип на оптималност.

Методи на управление:

- Метод на материалната мотивация (възнаграждения – глоби);
- Метод на социалната мотивация;
- Метод на управленческата мотивация (наложени изисквания/критерии).

Правовите основания за създаване и лицензиране на учебно заведение се съдържат в договора между учебното заведение и учредителя. В лиценза, освен изискваната материално-техническа и строителна база, се фокусират нормативите за определяне числеността на паралелките, характера на обучението и срока на действие на лиценза. С получаването на регистрацията, учебното заведение получава юридически права.

Атестация и акредитация на учебните заведения

Акредитацията потвърждава държавния статус на учебното заведение и неговата адекватност на потребностите на държавата. Първата атестация се провежда след първия випуск обучаеми, но не по-рано от 3 години след получаването на лиценза. Акредитационните оценки (по степен) се публикуват в Държавен вестник. След извършване на атестация, ако учебните заведения получат незадоволителна оценка, те не подлежат на акредитация. Акредитацията на висше учебно заведение се извършва от Висшата Акредитационна Комисия. На акредитация се подлагат: организационно-управленческата дейност, преподавателската заетост, хабилитирания състав по катедри, дисциплини и факултети, учебните планове и семестриални програми, финансовата (стопанска) сфери и др.

Атестация на преподавателските кадри

В сферата на висшето образование преподавателските кадри могат да бъдат атестирани на всеки три, пет или седем години. Срокът зависи от правилника на съответното учебно заведение. За извършване на процедурата по атестирането, според действащия

правилник на учебното заведение, се прилагат различни изисквания: разработка на учебни дисциплини; учебна натовареност; качество на преподаване; използваната система за контрол и проверка на учащите; използваните методи на преподаване; оценка от страна на обучаемите; педагогически иновации; самостоятелни форми за усъвършенстване на знанията и квалификация (според действащата Наредба у нас); публикации и участия в научни мероприятия и т.н.

Атестационната комисия оценява дейността на преподавателя по следните **параметри**:

- *Професионално-педагогическа подготовка* (знания по дисциплината, знания по педагогика и психология; знания за методиката на преподаване; професионална ерудиция);
- *Персоналната професионално-педагогическа дейност* (умения да се предадат знанията по предмета; умение да се променя технологията и методите на преподаване; умения да се организира преподаването и ученето);
- *Резултатност на професионално- педагогическата дейност* (ниво на положително влияние върху обучаемите; фактическите знания по предмета; нивото на активност на обучаемите; ниво на достигнати знания, умения и навици /писане, решаване на задачи/; степен на самостоятелност).

Технология за атестация

Технологията за извършване на атестация на преподавателските кадри се утвърждава от академичния състав на съответното учебно заведение. Щатните и нещатни служители трябва предварително да се запознаят с изискванията и критериите, както и трябва да бъде спазен предварителния срок за уведомяване за предстоящото атестиране. Използвани методи за атестиране са: наблюдение (пряко и косвено); реални проверки на дейността; анкети; анализ на научната продукция и др.

Технологията за атестация включва следните **етапи**:

- Първи етап – Създаване на Атестационна комисия и утвърждаване от ръководството на учебното заведение. На нея се предоставя всяка изисквана документация, свърза-

на с процеса на атестиране, атестационен протокол и заповед от ръководителя на училището.

- Втори етап – Организация и провеждане на атестационната процедура.
- Трети етап – Оценка на нивото на професионалната подготовка и квалификация на преподавателя.
- Четвърти етап – Прием на решение от Атестационната комисия и издаване на заповед от ръководителя на училището, свързана с решението.

При извършване на атестационна оценка, ръководителят и преподавателят трябва да бъдат убедени в нейната обективност и полза (вкл. да бъдат своевременно отстранени пропуските). От една страна процедурата цели тези резултати – повишаване на квалификацията и кариерно развитие, от друга – пренасочване, понижение и уволнение.

Вътрешно-институционален контрол

Вътрешно-институционалният контрол включва понятия като: качество на образованието, мониторинг в образованието и вътрешен контрол.

Качеството на образованието се определя от достигнатото ниво на знания, умения, умствено, нравствено и физическо развитие от обучаемите на определен етап от обучението си. Определя се и от степента на удовлетвореност от достигнатото ниво и степента на участие в процеса на обучение.

Мониторинг в образованието – системно наблюдаване върху различни процеси от образователния процес с цел да се постигне по-ефективен резултат.

Вътрешен контрол – свързва се с всестранно проучване и анализ на цялостния учебно-възпитателен процес с цел координация на дейността в съответствие с поставената цел и задачи.

Принципи на вътрешно-институционалният контрол: планируемост; теоретико-методична подготовка; систематичност;

обоснованост; целенасоченост; оперативност; всестранност и задълбоченост.

Методи на вътрешно-институционалния контрол: наблюдение, проучване и анализ на дейността и документацията, посещения на занятия, писмени, устни или комбинирани проверки и др.
Видове: цялостен контрол над дейността на всички преподаватели; персонален контрол; тематичен контрол; курс-обобщаващ контрол (контрол над дейността на преподавателите за съответния курс)

Анализ на лекция. На оценяване се подлагат: научност на критериите; конкретност; обективност; логическа последователност; тактичност и добронамереност; целите и задачите на лекцията; степента на тяхното изпълнение; ниво на използване на допълнителна целесъобразна информация и материално-технически средства; ниво на самостоятелност, мотивираност и др.